https://doi.org/10.33919/cccnbu.24.1.18

КРАЯТ НА ЛИТЕРАТУРНАТА ТЕОРИЯ, КРАЯТ НА ИЗКУСТВОТО*

Морис Фадел

Нов български университет

Резюме: Текстът коментира това какви перспективи остават за литературната теория след нейния възможен край. Според автора на статията мисленето за литературата би трябвало да развие проблематизирането на репрезентацията, заложено в литературната теория. В статията се прави аналогия между идеята за края на литературната теория и идеята и тази за края на изкуството.

Ключови думи: литературна теория, репрезентация, изкуство

* Текстът е представен на международната научна конференция „Images of Apocalypse and Postapocalipse in Contemporary Theatre, Drama, Film and Media“, 16–17 ноември 2023 г., Лодз, Полша.

THE END OF LITERARY THEORY, THE END OF ART

Maurice Fadel

New Bulgarian University, Sofia

Abstract: The text comments on what prospects remain for literary theory after its possible end. According to the author of the article, thinking about literature should develop the problematisation of representation embedded in literary theory. The article draws an analogy between the idea of the end of literary theory and the idea of the end of art.

Keywords: literary theory, representation, art

Преодоляването на репрезентацията е една от постоянните мечти на литературната теория. Може дори да се каже, че тя е сред основанията за нейното възникване. За литературна теория, в един по-изчистен смисъл, може да се говори само доколкото се поставя под въпрос репрезентацията.

Един от документите, с които се свързва началото на литературната теория – „Изкуството като похват“ – на Виктор Шкловски е спор с разбирането, че изкуството е „мислене чрез образи“ („мышление образами“). Шкловски иронично като че ли застава зад това разбиране, за да го постави под въпрос с два примера: „Интересно е да приложи този закон (има се предвид твърдението на Потебня, че целта на образността е приближението на значението на образа към нашето разбиране – б. м., М. Ф.) към сравнението на Тютчев на мълниите с глухонеми демони или Гоголевото сравнение на небето с ризите на Господ“ (Шкловский онлайн). Глухонемите демони и ризите на Господ като „изобразяващи“ небето трудно могат да бъдат „преработени“ от нашите представни способности: те са просто непредставими.

Тези примери, разрушаващи идеята, че изкуството и репрезентацията вървят ръка за ръка, намират своето теоретично развитие в прочутото твърдение: „ …За да върне усещането за живот, за да се почувства нещото, за да направи камъка каменен, съществува онова, което се нарича изкуство“ (Шкловский онлайн). Изкуството трябва да ни насочи към живота, а не да го „отразява“ и „изобразява“. Чрез него би следвало да се досегнем до самите неща, напускайки представите за тях, то трябва да ни изведе извън въображението и желанията, за да почувстваме материалността на реалността, да се докоснем до „каменността“ на камъка.

Друг начин за предизвикване на репрезентацията предлага книгата на Уилям Емпсън „Седем вида двусмислици“, оказала решаващо влияние върху англоезичната критика, включително и върху ранната деконструкция. Двусмислицата или „разносмислицата“ (както по-скоро предполага понятието „ambiguity“, която използва Емпсън) блокира пътя към разбирането и представата, сблъсквайки няколко значения, които „казват“ различни или противоположни неща. Емпсън използва думата „нерешимост“, която ще бъде силно предпочитана във времето на деконструкцията: „Двусмислицата“ сама по себе си може да означава нерешимост по отношение на това, което имаме предвид, намерение да се означават няколко неща, вероятност да възнамеряваме да кажем едно или друго, или и двете неща, както и фактът, че дадено твърдение има няколко значения“ (Empson 1949, 5–6).

Може би последният значим формалист в литературознанието – Майкъл Рифатер – осъществява дистанцията си от репрезентацията в структурата на „хипограмата“. Хипограмата, както се разбира от статията „Интертекстуалното несъзнавано“, действа на принципа

на Фройдовото несъзнавано в сънищата: тя е следа или следи от друг текст в текста, които изтласкват неговите значения, но без да се покажат на „повърхността“, без да станат „видими“. Изборът на Фройдова терминология е показателен за спецификата на Рифатер като литературовед. Той изглежда позитивист, осланящ се на текстовите данни, но всъщност търси тяхното проблематизиране; търси не текста, а скрития, както се изразява литературоведът, „суб-текст“, който незабелязано за него го пронизва и отклонява онова, което текстът иска да съобщи (Riffaterre 1987, 371–385).

Тези примери са от формализма, където съпротивата срещу репрезентацията е като че ли най-осезаема, ала всъщност тази съпротива е присъща и на други литературоведски направления. Виждаме я, например, в търсенето структурата на произведението в структурализма, която остава само обещана, но никога напълно представена; в несъзнаваното на автора или персонажа, до което психоаналитичните изследвания имат само далечен и несигурен достъп, в стоково-паричните отношения, от които марксистките подходи виждат в текста само следи, но не и тяхното пълно разкриване.

Когато мисли литературата в разрез с представянето, литературната теория като че ли изравнява литературата със себе си: теоретичното познание и литературният текст стават идентични в стремежа да се надхвърлят миметичната образност и тривиалните разбирания за опит, да се отиде в абстракцията. Също така тази съпротива е признак, че теорията търси да се освободи от своята предшественица в изследването на литературата – естетиката, където произведенията се описват чрез образа, чрез отношението на фикцията към сетивната реалност.

Ала в сила е и обратната тенденция. Стараието да се напусне репрезентацията води до утвърждаването ѝ отново. Друга статия на Рифатер – „Интертекстуалната репрезентация: върху мимезиса като интерпретативен дискурс“ – се стреми да ни убеди, че хипограмата, която поставя под въпрос разбирането за текста като отражение на извънтекстови реалии всъщност реабилитира това „отражение“, но по друг начин: текстът, твърди статията, е ехо не на действителността, а на други знакови структури. Интертекстуалността е миметична в семиотичен смисъл. „Мимезисът сам по себе си се отнася не до референти, а до елементарни репрезентации на тези референти. Миметичният текст не е съставен от думи, насочени към неща, а от думи, отнасящи се до системи от знаци, които са готови текстови единици“ (Riffaterre 1987, 159)

Проблемът с репрезентацията е в това, че тя трудно може да бъде определена и, съответно, не е лесно да се разбере дали и в каква степен я преодоляваме. Когато се представяме, че сме отвъд нея, може да се окаже, че сме се справили само с един вид репрезентация, но сме попад-

нали на друг. Неуспехът на литературната теория да излезе от репрезентацията, в някакъв смисъл е и неуспех на самата теория, доколкото битката с репрезентацията заема определена част от нея, придава ѝ смисъл, цел. Благодарение на този си неуспех, теорията не може да се осъществи, не е в състояние да постигне онова ниво на абстракция, което я прави теория.

Литературоведските направления, които идват в периода на късната деконструкция – новият историзъм, културният материализъм и културните изследвания – всъщност не са теория: те утвърждават различни репрезентационистки модели (исторически, социални, идеологически, властови). Те свидетелстват за провала на теорията да изпълни първоначалната си цел: отделянето от естетиката, която е репрезентационистка, защото сетивното познание, което я изразява, е вид познание, вид представа.

Така че съвсем закономерно е публикуването на книгата на Галин Тиханов със знаменателното заглавие „Раждането и смъртта на литературната теория: режими на съотносимост в Русия и отвъд“ (Tihanov 2019). Според Тиханов литературната теория се оказва „мъртва“ днес, защото е свързана с един вече неактуален стремеж на литературата: с желанието да се отстои автономността на литературните дискурси от техните „извън литературни“ употреби. Критиката на репрезентацията, която присъства в литературната теория, би могла да се „прочете“ тъкмо в перспективата на защитата на литературната автономност – тя е критика на „прикрепянето“ на литературата към различни социални и политически каузи, на разглеждането ѝ като тяхно „отражение“ или тяхна последица.

Настояването на Тиханов е, че днес литературата е в друга ситуация: тя е силно зависима от пазара. Означава ли обаче, че „смъртта“ на литературната теория е отказ от теоретизиране на литературата и безапелационно завръщане към наивистични репрезентационистки модели?

Въпросът може да бъде зададен и по друг начин: ако литературната теория принадлежи на историята, отнася ли се същото и за проблематизирането на репрезентацията? Доколкото отразява едно предишно състояние на литературата, миналото на теорията може да се мисли като част от темата за миналото на изкуството, кръжаща около твърдението на Хегел в неговата „Естетика“: „Във всички тези отношения изкуството, разглеждано откъм най-висшето си призвание, е и остава за нас нещо от миналото“. (Hegel онлайн)

В есето си „Знак и символ в Хегеловата *Естетика*“, публикувано в посмъртно издадената книга „Естетическа идеология“ Пол де Ман тълкува това твърдение като идентично с друго изказване на Хегел: „Красивото е сетивното явяване на идеята“ (De Man 1982, 761–775). Де Ман разглежда хегеловото определение на красивото като представящо сим-

волическата природа на изкуството. Т.е., твърдението на Хегел, че изкуството е за нас „нещо от миналото“ означава, че изкуството е мъртво като реализация на символа. Символът обаче е идеалната репрезентация и съвършената естетическа форма: както при красотата, при него образ и абстракция, сетивен и когнитивен опит се сливат до неразличимост – красивият човек, когото срещам, е за мен самата идея за красота, чрез него опознавам нея. Следователно, според Хегел изкуството е „нещо от миналото“, но само като репрезентацията и естетика. Неговото настояще и бъдеще принадлежи на отказа от тях.

Ако настоящето и бъдещето на изкуството е обвързано със съпротивата срещу репрезентацията, тогава „смъртта“ на литературната теория няма да означава възвръщане към предмодерни и предмодернистки миметични разбирания за произведенията. Задачата на едно бъдещо мислене за литературата би било как да запази постиженията на литературната теория (след тяхната критическа преценка, разбира се), като обаче не се стреми да се утвърждава като теория. Как да разглеждаме литературата теоретически-осъзнато, без да „правим“ теория?

Ето как си представям това. Теоретически-рефлексивното разбиране на литературата би следвало на напусне като тесни и ограничаващи пределите на Западния литературен канон, в който е формирана литературната теория. Същевременно то трябва да се опитва да не излиза извън особеностите на отделния литературен текст, за да строи абстрактни теоретични модели. Може би най-сложният въпрос е дали и доколко трябва да бъде запазено понятието за литература, около което се изгражда литературната теория. Ако напълно се откажем от него, губим възможността да проследим обединяващи специфики на произведенията, наричани литературни. Ала ако пък прекалено много държим на него, тогава ще бъдем в ситуацията да го налагаме там, където то не „работи“ или не е желано. Във всеки случай трябва да подходим към това понятие нетеоретично: проверявайки валидността му във всяко едно произведение, с което се занимаваме.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Шкловский, В., „Искусство как прием“. Манифесты ОПОЯЗА (онлайн). [прегледан на: 31. 01. 2024]. Достъпен на: https://www.opojaz.ru/manifests/kakpriem.html

De Man, P., 1982. Sign and Symbol in Hegel's „Aesthetics“. Critical Inquiry, Summer, 1982, Vol. 8, No. 4 (Summer, 1982).

Empson, W. 1949. „Seven Types of Ambiguity“. London: Chatto and Windus.

Riffaterre, M., 1987. The Intertextual Unconscious. Critical Inquiry, Winter, 1987, Vol. 13, No. 2, The Trial (s) of Psychoanalysis (Winter, 1987). Riffaterre, M., 1984. Intertextual Representation: On Mimesis as Interpretive Discourse. Critical Inquiry, Sep., 1984, Vol. 11, No. 1 (Sep., 1984).

Tihanov, G. 2019. The Birth and Death of Literary Theory: Regimes of Relevance in Russia and Beyond. Stanford, California: Stanford University Press.